

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Алли Анатоліївни Мелещенко «Єврейське шкільництво у структурі освіти Волині (кінець XVIII – початок XX століття)», подану на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Фахівці з питань історії педагогіки насамперед звернуть увагу на оригінальність і своєчасність теми дисертаційного дослідження. Історія двох народів має так багато спільного, драматичного, позитивного і негативного, що дисертаційне дослідження неминуче викличе пропозицію про видавництво монографії та очевидно стане початком написання декількох кандидатських і докторських дисертацій.

Очевидно, що на сучасному етапі розбудови України як багатонаціональної й полікультурної держави спостерігається посилення інтересу суспільства до минулого, вивчення особливостей становлення та розвитку національної освіти й виховання в різних поліетнічних регіонах України, з огляду на це особливого значення набуває історичний досвід функціонування єврейського шкільництва на Волині кінця XVIII – початку XX століття як одного з найбільш яскравих і найменш досліджених феноменів.

Кожне з п'яти завдань (історичні, етнонаціональні, соціально-економічні й політичні чинники, етапи та тенденції розвитку єврейського шкільництва на Волині; особливості впливу державних і громадських інституцій Волинської губернії на становлення єврейського шкільництва; типи єврейських початкових навчальних закладів та визначити їх місце в мережі освітніх закладів регіону;

особливості професійної підготовки педагогічних кадрів для єврейських початкових шкіл, визначити їх роль у становленні та розвитку освіти й культури Волині; аналіз організації навчально-виховного процесу в єврейських освітніх закладах у досліджуваний період) має свою вагу і значимість. На нашу думку, особливу зацікавленість викличе четверте і п'яте завдання.

Добре визначено предмет дослідження (навчально-виховний процес у єврейських освітніх закладах Волині наприкінці XVIII – початку XX століття), а

щодо об'єкту (єврейське шкільництво в системі освіти Волині наприкінці XVIII – початку XX століття) то варто було б відмовитися від хронологічних меж.

Дисертантом вдало обгрунтовано нижню та верхню межу наукового пошуку. Хоча столітній період більше характерний для докторських дисертацій, але авторський підхід має свої переваги.

Повагу викликає добротна джерельна база, насамперед архівні матеріали і періодичні видання досліджуваного періоду.

Погоджуючись з науковою новизною та теоретичним значенням дослідження (здійснено комплексний історико-педагогічний аналіз єврейського шкільництва, його ролі й місця в освітньому процесі Волині наприкінці XVIII – початку XX століття; виявлено та досліджено історичні, етнонаціональні, соціально-економічні й політичні чинники й охарактеризовано основні етапи та тенденції розвитку єврейського шкільництва на Волині; проаналізовано особливості професійної підготовки педагогічних кадрів для єврейських початкових шкіл, визначено їх роль у розвитку освітніх й культурних процесах регіону; охарактеризовано вплив державних і громадських інституцій Волинської губернії на становлення й розвиток єврейського шкільництва) зауважимо, що в авторефераті доцільно було б конкретизувати окремі аспекти новизни, а також виокремити п'ять завдань, тим більше, що значна кількість аналітичних узагальнень, притаманних дисертації дозволяла це зробити.

Очевидним є практичне значення роботи, важливість одержаних результатів для багатьох країн.

Чотирнадцять одноосібних публікацій підтверджують значимість наукових результатів.

На основі аналізу нормативних засад розвитку єврейського шкільництва, особливостей формування мережі єврейських початкових освітніх закладів та специфіки організації в них навчально-виховної роботи дисертантом виокремлено три основні етапи розвитку єврейського шкільництва на Волині: національний (1793–1803 рр.); державницький (1804–1885 рр.); русифікаторський (1886–1917 рр.). Очевидно, що запитання викличе назва другого періоду.

Дисертантом з'ясовано, що єврейські діти могли навчатися в конфесійних початкових школах (хедерах, талмуд-торах, бет-мідрашах, єшиботах, суботніх школах) та світських навчально-виховних закладах – як національних (державних єврейських початкових училищах за Положенням 1873 р. та єврейських приватних училищах за Положенням 1844 р.), так і державних (однокласних і двокласних сільських та двокласних міських училищах за Положеннями 1869 р., 1874 р. та інструкцією 1875 р.).

Дисертантом достатньо переконливо обґрунтовано основні принципи виховання (природовідповідність, культуровідповідність, індивідуальний підхід, етнізація, єдність педагогічних вимог школи, сім'ї та єврейської громади у вихованні особистості дитини). З'ясовано, що в єврейських початкових закладах було запроваджено колективні форми виховного впливу на особистість учнів через залучення їх до діяльності різних добродійних громадських об'єднань. Характерним для єврейського шкільництва було використання ефективних методів здійснення контролю, покарання, заохочення й стимулювання діяльності та поведінки дітей.

На особливу увагу заслуговує виховний ідеал тогочасного єврея («шейне») з відповідною поведінкою, манерами й рівнем знань («шепю»). У межах єврейського вчення про моральність («мусар») це має бути праведник і благодійник із доброзичливим і поступливим характером та низкою важливих особистісних рис (глибока релігійність, відданість родині й громаді, допитливість, духовний неспокій, любов, доброта, дисциплінованість та ін.). Всі ці якості, сприяли збереженню ідентичності єврейського народу.

Дисертант звертає увагу на значимість громадських інституцій, провідними видами діяльності яких стали організаційно-просвітницька, педагогічна, культурницька й благодійницька робота, що значно вплинуло на єврейські громади, добродійні товариства релігійно-національного спрямування. Автором обґрунтовано висновок про визначну роль у розвитку єврейського шкільництва педагогів Житомирського рабинського училища (1847–1873 рр.) .

Визначено, що найбільш традиційними навчальними закладами були: домашні платні та громадські безкоштовні хедери (єврейські початкові школи для вивчення єврейської мови, заповідей Тори, Талмуду, рабіністичної літератури й формування єврейського світогляду на основі національних звичаїв і традицій); суботні школи (релігійні навчальні заклади для роздільного

здобуття початкової освіти дорослими обох статей у вільний від роботи час); бет-мідраші (молитовні будинки з функціями синагоги, які забезпечували вивчення молитов, здійснення обрядів і ритуалів, ознайомлення з релігійною та іншою літературою); єшиботи (вищі релігійні школи, які здійснювали підготовку рабинів для громад і забезпечували задоволення потреб юнацтва в поглибленому вивченні Талмуду); громадські освітні заклади – талмуд-тори (навчально-благодійні єврейські початкові училища вузько релігійного спрямування для хлопчиків із бідних сімей і сиріт). До мережі єврейських освітніх закладів входили також державні та приватні єврейські училища першого й другого розрядів.

Зацікавленість викликає оцінка єврейських навчальних закладів у працях М. Пирогова.

Як позитивний факт відзначаємо спробу дисертанта аналізувати суперечливі оцінки взаємодії українців та євреїв.

У дисертації характеризується вплив різних держав на освіту євреїв. Польська громадськість позитивно сприйме тезис про «золотий вік» для євреїв ХУ111 століття, а тезис Катерини II «найгірше, що дісталось Росії від Польщі, були євреї» не потребує коментарів.

Відзначаємо вдалі структурні моделі, а також графічні матеріали, які доповнюють текст.

Закономірною є увага до традицій сімейного виховання. Попри тяжке соціально-економічне становище, у єврейських сім'ях свято оберігали свої традиції, релігію, мову, систему початкової освіти, самобутній спосіб життя. Суботні та святкові дні, вільні від важкої праці й турбот, євреї присвячували релігійним заняттям із Талмуду та його коментарям. Для більшості єврейських родин одним з основних завдань виховання дітей було створення умов для отримання початкової освіти. Підкреслимо, що параграф присвячений питанням організації виховного процесу є одним із найкращих у дисертації.

Дисертант багаторазово повертається до проблематики педагогічного керівництва навчальними закладами. Зазначає, що серед перших були відкриті

рабинські училища в Житомирі та Вільно. Зокрема, у Житомирі такий заклад було відкрито на підставі царського указу від 19 листопада 1847 року.

Згідно з «Положенням про рабинські училища» до цього закладу могли вступати єврейські хлопчики всіх станів, не молодші 10 років, котрі мали визначені спеціальною програмою знання з низки загальноосвітніх і єврейських предметів. Для вступу потрібно представити в училищну комісію кілька свідоцтв: від лікаря про стан здоров'я і відсутність перешкод для здобуття спеціальності вчителя чи рабина, від директора попереднього навчального закладу про успішність та поведінку, від своєї громади про вік та походження. Цікаво, що прийом до Житомирського рабинського училища здійснювали на конкурсній основі з 8 по 31 серпня. Вступників екзаменували зі знань єврейських предметів, російської, німецької мов, арифметики, історії, географії. Цікавим є той факт, що найбільш підготовлені абітурієнти за результатами вступних випробувань могли бути зарахованими одразу до другого чи третього, а за умови виявлення особливо ґрунтовних знань – навіть до четвертого класу.

Зазначимо, що педагогічний курс рабинських училищ тривав один рік. Його випускники повинні були опанувати практичні форми й методи навчання. З цією метою для вихованців педагогічного курсу організовували спеціальну педагогічну практику, в тих містах, де діяли рабинські училища. Варто також наголосити, що викладання єврейських предметів на педагогічному або, як його ще називали, вчительському відділенні згідно з «Положенням про рабинські училища» мало «узгоджуватися з потребами майбутнього покликання вихованців»

Дисертантом відзначається той факт, що навчання в рабинському училищі було безкоштовним, а вихованці поділялися на дві категорії: стипендіати й напівстипендіати, котрі одержували від держави певну грошову допомогу, та «вільні» відвідувачі, які навчалися власним коштом і мали свободу вибору подальшого місця служби. Варто звернути увагу на те, що вихованці, котрі навчалися в рабинських училищах за кошти держави, обов'язково повинні були відпрацювати певний час учителем єврейських училищ за направленням навчального закладу: повні стипендіати – десять, а напівстипендіати – шість років. Винятком для виконання цього обов'язку могли бути лише призначення

випускника на посаду рабина. У процесі вибору кандидатів на стипендії при рівній успішності перевагу надавали сиротам, а також дітям із бідних сімей та вчительських родин. Цікаво, що перспективи працевлаштування випускників рабинських училищ безпосередньо залежали від якості їх навчання. Зокрема, право викладати в єврейських училищах другого (вищого) розряду отримували лише ті випускники, які «виявили особливі успіхи й відзначалися постійною старанністю та доброзвичайністю».

Варто зазначити, що в 1872 році міністр народної освіти граф Д. Толстой ініціював питання про залучення євреїв до навчання в загальних навчальних закладах. Як наслідок – 16 березня 1873 року державні єврейські училища були реформовані, а два рабинські училища у Вільно й Житомирі були перетворені в **єврейські вчительські інститути**.

Окремо потрібно звернути увагу на забезпечення підготовки педагогічних кадрів для єврейського шкільництва необхідною літературою.

Дослідників зацікавить той факт, що в мові єврейського народу є унікальне педагогічне поняття – «хінух», яке гебрайською мовою одночасно позначає освіту й виховання. Існування такого педагогічного конгломерату вказує на нерозривність змісту цих понять у єврейській педагогічній науці та практиці. Цікаво, що поняття «письмо» й «закон» зливаються в одне нерозривне ціле ще у свідомості старозавітної людини. Зокрема, Маймонід, видатний єврейський філософ, рабин і лікар XII століття, який став духовним наставником релігійного єврейства всіх часів, пояснював, що «син» у Старому Завіті означає також і «учень»

На думку дисертанта поширеним було застосування групи методів, об'єднаних за джерелами передавання й характером сприйняття інформації, яку засвоювали учні, а саме: словесних (розповідь, пояснення, бесіда, лекція), наочних (ілюстрування, самостійне спостереження) і практичних (вправи, письмові й практичні роботи).

Зауважимо суперечливість висновку, що « низька професійна підготовка викладачів єврейських початкових шкіл, відсутність належних умов і засобів

навчання в них і бідність єврейських родин тривалий час не давали змоги впроваджувати в навчальний процес нові методи навчання, у результаті чого воно залишалося невмотивованим, і лише одиничні учні мали позитивні оцінки».

На початку ХХ століття в єврейських початкових освітніх закладах набуває поширення метод самостійної роботи, який застосовували під час вивчення Талмуду й опрацювання допоміжного матеріалу – коментарів Раши. По суті, ці коментарі можна вважати першими методичними рекомендаціями до виконання самостійної роботи як домашньої підготовки до щоденного уроку, який проводився в довільній формі.

Дисертантом доведено, що у всіх єврейських початкових школах використовували практичні методи навчання – вправи, письмові та практичні роботи. За допомогою виконання практичних вправ учні початкових класів засвоювали перші чотири арифметичні дії (додавання, віднімання, множення, ділення), знайомилися з поняттями міри ваги, об'єму. Для більш ефективного сприйняття нових знань учителі могли застосовувати підготовчі вправи, які забезпечували актуалізацію опорних знань учнів. У всіх єврейських початкових освітніх закладах для закріплення отриманих на уроках знань використовували вправи з письма й арифметики.

Завдяки появі нових методів почали зростати мотивація учнів до навчання й відповідальність за його якість. Зокрема, із протоколів засідання педагогічної ради за 1861 рік у державних єврейських училищах першого розряду видно, що учнів, які успішно закінчили перший рік навчання, без екзаменів переводили до другого класу. За успіхи в навчанні й поведінці учнів нагороджували почесними грамотами та листами. Відмінників навчання нагороджували книгами.

Під час вивчення алфавіту традиційно використовували спеціальні листки із зображенням літер, на уроках географії та історії – географічні й історичні карти та глобуси...

Окрім багаточисельних позитивних аспектів дисертаційне дослідження має певні недоліки.

1. Якщо проаналізувати дидактичні особливості очевидно є перевага таких важливих проблем як структура навчальних закладів, зміст, засоби навчання, педагогічне керівництво. Щодо методів навчання, які закономірно викликають найбільшу зацікавленість фахівців, то в роботі є певна суперечливість. З одного боку дається негативна оцінка рівня навчання, а з іншого, в тому ж параграфі, підкреслюється оригінальність і перспективність окремих методик. На нашу думку, один документ не може бути аргументом для позитивної, або негативної оцінки. Потрібні спогади випускників, системна оцінка явища для остаточної історичної освіти.
2. Доцільно більш аргументовано підходити до назв авторської періодизації. Зокрема зміст дисертації не дозволяє зробити однозначного висновку, щодо доцільності назви другого періоду. Це до речі стосується і назви першого періоду, враховуючи багатовікову культуру єврейського народу.
3. Для оцінки специфіки єврейського шкільництва доцільно було б більше уваги звернути на освітню політику держав, щодо інших національних меншин. Відповідні порівняльні таблиці, щодо мети, змісту, методів навчання і виховання дозволили б виокремити спільні та відмінні ознаки.
4. Враховуючи новаторський характер дисертації, варто було б на більш високому теоретичному рівні аналізувати навчальні посібники досліджуваного періоду. Маємо на увазі насамперед логіку навчального матеріалу, наявність проблемних запитань, практичну спрямованість посібників, ілюстративні матеріали та ін. Мова йде не про окремі приклади, а насамперед про системну оцінку книг.

5. Новаторський характер теми, значна кількість нової інформації обумовлює необхідність окремого параграфа про використання досвіду минулих років у сучасних умовах.

Висловлені зауваження не знижують загальної високої оцінки роботи.

Дисертація Алли Анатоліївни Мелещенко « **Єврейське шкільництво у структурі освіти Волині (кінець XVIII – початок XX століття)** », є самостійним, новаторським дослідженням, відповідає п.п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, вимогам спеціальності 13.00.01, автор – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата педагогічних наук.

Офіційний опонент

доктор педагогічних наук, професор,

зав. кафедри психологічних та педагогічних

дисциплін Тернопільського національного

економічного університету

А.В. Вихрущ

2 квітня 2015р.

